

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ**

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КУЛЬТУРІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

**КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ
(до 90-річчя ХДАК)**

За науковою редакцією професора А. О. Рижанової

**ХАРКІВ
ХДАК
2019**

Розділ VI. Соціалізація людей похилого віку в культурі інформаційного суспільства

Процес соціалізації – багатогранний і складний, оскільки зумовлений різноманітними факторами й умовами життєдіяльності людини. Об’єктивний перехід українського суспільства від індустріального до інформаційного суттєво вплинув на соціалізацію всіх вікових категорій населення. Тривалий час, зокрема на початковій стадії становлення й розвитку вітчизняної соціальної педагогіки, вивчення процесу соціалізації стосувалося лише дітей і молоді, а інші вікові групи залишалися осторонь соціально-педагогічних досліджень. Тому протягом десятиліть соціальні проблеми геронтологічної групи нівелювалися, згодом загострилися, а через інтенсифікацію науково-технічного прогресу ще й примножилися.

6.1. Демографічні аспекти старіння населення: характеристика людей похилого віку

Важливим завданням сьогодення, що постало на порядку денному глобального соціуму, є вирішення проблеми старіння населення. Сучасні українські та зарубіжні соціологічні дослідження доводять щорічне зростання відсотку людей похилого віку в усьому світі, що вельми впливає на трансформацію соціальної політики у світовій спільноті й українському суспільстві зокрема. Державна служба статистики України (www.ukrstat.gov.ua) оприлюднила такі результати на 01 січня 2018 року: чисельність осіб старше 60 років склала 22,9% від загальної кількості постійного населення. У цей же період загальна чисельність населення України склала 42 216 766 осіб. З них проживало 9 679 745 осіб віком понад 60 років (жінок 6 213 572; чоловіків 3 466 173) і 6 967 270 осіб віком понад 65 років (жінок – 4 629 992; чоловіків – 2 337 278). На обліку в органах Пенсійного фонду офіційно у 2018 році зафіксовано 11725,4 тис. пенсіонерів (без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей). Суттєве зростання частки людей похилого віку в структурі суспільства демографи називають явищем глибокого порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню, депопуляцією, або демографічною кризою.

Насамперед, це пов'язано зі збільшенням тривалості життя людини. Н. Клименюк зазначає, що історично динаміка середньої тривалості життя особистості поступово зростала: у первісному суспільстві – 15-22 роки, у Давньому світі – 20-30 років, у період Середньовіччя та Відродження – 25-30 років, у XVII-XVIII ст. перевищувала 40 років, а до кінця XIX ст. становила 47-50 років (Клименюк, 2010, с. 54). За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, ВООЗ нині середня тривалість життя людини в Україні становить приблизно 70 років.

Слід зазначити, що люди похилого віку – це та категорія осіб, вікові межі якої в науці нечітко визначені, адже існують різні підходи до розуміння цього періоду життя особистості, що пов'язані з багатьма факторами. Це питання досліджували: Г. Абрамова, Н. Клименюк, А. Мудрик, В. Піча, Є. Холостова та ін. Цікаво відзначити, що, наприклад, у міфології японців за кодексом законів VI-XI ст. були чіткі межі зрілості та старості: особу до 60 років вважали дорослою, до 65 років – старою, після 66 – шанованою (Ангелова, 2013, с. 6). З точки зору сучасної медицини, зокрема ВООЗ, вік похилих людей знаходиться в межах 60-75 років, з точки зору психології – 51-65 років (Абрамова, 2005, с. 661), з педагогічної (за А. Мудриком) – похилий вік відноситься до крайнього етапу зрілості, що зумовлено особливостями культури конкретного суспільства та середньою тривалістю життя (приблизно 55-65 років) (Мудрик, 2011, с. 59). Психолог Г. Абрамова зазначає, що в багатьох країнах світу, похилий вік – це час виходу на пенсію, передпенсійний стан (Абрамова, 2005, с. 661), тому його межі неоднозначні, оскільки визначаються кожною державою індивідуально. У сучасній довідниковій літературі знаходимо, що громадяни похилого віку – це чоловіки і жінки пенсійного віку (Все про соціальну роботу, 2014, с. 102); третій вік є стадією життя людини після 55–60 років, коли змінюються трудова діяльність, спосіб життя, фізіологічні особливості тощо (Освіта дорослих, 2014, с. 95). У цьому разі люди третього/похилого/ золотого/ пенсійного віку, старші дорослі визначаються як синоніми (Там само, с. 54). У нормативних документах України та європейських, перекладених на українську мову, словосполучення «літні люди», «люди похилого віку» також ідентифікуються

(Лисенко, 2017, с. 281). За українським законодавством, громадяни похилого віку – «... особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року» (ЗУ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», стаття 10). На наш погляд, слід зважати на те, що люди мають право виходити на пенсію раніше досягнення ними похилого віку. Тому вважатимемо людей похилого віку такою категорією осіб, у якої біологічний вік збігається з досягненням пенсійного чи які вже готуються до виходу на пенсію (51–75 років). Таке трактування є обґрунтованим саме для нашого дослідження, адже суттєві зміни в житті геронтологічної групи починаються саме з остаточним припиненням трудової діяльності, що вимагає відповідної підготовки до цього, а значить і підтримки для збереження чи активізації соціального розвитку особистості з метою сприятливої посттрудова соціалізації.

Ураховуючи об'єктивність настання пенсійного періоду, варто вивчити особливості соціалізації людей похилого віку, що відрізняються на різних культурно-історичних етапах становлення суспільства під дією багатьох факторів. Зважаючи на те, що соціалізація – це двосторонній процес, у якому, з одного боку, відбувається засвоєння соціальних цінностей, якостей, норм поведінки, притаманних соціуму, а з іншого, – відтворення всього засвоєного в ньому, розглядаємо *соціалізацію людей похилого віку* як процес набуття нових та переоцінки існуючих соціальних цінностей, переконань, норм поведінки, соціального досвіду, а також відтворення їх у соціумі, що впливає на їхню адаптацію, інтеграцію та індивідуалізацію в конкретних умовах життєдіяльності. Отже, варто звернутися до розвідок історичної динаміки цього процесу, що стане науковим підґрунтям для визначення специфіки соціалізації людей похилого віку в сучасному інформаційному суспільстві.

6.2. Соціалізація людей похилого віку в історії різних часів

Історичні аспекти соціалізації людей похилого віку досліджували: А. Ангелова, Т. Гошко, Н. Клименюк, Т. Коваль, Ю. Мацкевич, М. Мовчан,

Н. Рибаківа, В. Робак, В. Роїк, І. Смирнов, Д. Титов, Є. Холостова та ін. Про старість та рекомендації для подовження повноцінного життя писали вчені різних епох: Конфуцій, Платон, Аристотель, Цицерон, Плутарх, Петрарка, Коменський та ін. Слід зазначити, що становище цієї вікової групи людей у різні історичні періоди залежало як від ставлення до них оточуючих, громади, так і від власної активності в соціумі, громадської діяльності.

У традиційному суспільстві (верхній палеоліт – кін. XV ст.) статус старих людей (на той час не було поняття похилого віку) зазнавав то злетів, то падінь, що безпосередньо відбивалося на динаміці розвитку громади. Наприклад, у первісну добу, поки людина похилого віку здатна була до самообслуговування, приносила користь соціуму, а не була баластом для нього, заслуговувала на повагу. Тільки-но вона втрачала сили – її позбавляли життя. Варто зазначити, що в первісному соціумі це вважалося нормою, оскільки найважливішим було виживання родини, племені в жорстких природних умовах, тому про аморальність такого устрою не йшлося. З часом, з природними і соціальними змінами в життєдіяльності людини змінювалися ставлення до похилих людей і їхній статус. За Д. Титовим, «існує гіпотеза, що поява в первісному суспільстві турботи про старих і дітей, створення умов для їх збереження, аж до самопожертви заради їхнього виживання в критичних ситуаціях стало найважливішим еволюційним фактором, що дав початок соціальній еволюції людини» (Титов, 2006, с. 20). У часи класичної античності панувала геронтократія, адже високе становище займали тільки філософи, державні діячі, вчені, жерці саме похилого віку, де віковий ценз був головною умовою отримання високих посад у керівних державних органах (Титов, 2006, с. 21). У IV ст. Св. Василь (329-379) – єпископ у Кесарії Каппадокійській організував притулок для старих, шпиталь (став прототипом для організації монастирських лікарень у Західній Європі), будинок пристарілих і богадільню для слабких і немічних (Тюльпа, 2008, с. 34). Як свідчать дослідження, мудрість та соціальний досвід людей похилого віку, що передавалися молодшим поколінням, сприяли розвитку людської цивілізації.

Слід зазначити, що період XI-XV ст. був специфічним для різних частин Європи, а тому і ставлення до людей похилого віку відрізнялося. Так, в епоху

Середньовіччя XI-XIII ст. уперше в літературних творах, теологічних трактатах з'являється образ старої людини, а описи старості мають негативне забарвлення – час хвороб, злиднів, самотності, близької смерті (Робак, 2013, с. 75). Тому старі люди, не маючи статусу чи знатного походження, сприймалися на рівні з жебраками, каліками. У 1051 р. Києво-Печерський монастир мав богадільню, де піклувалися про старих, немічних, хворих. Загалом, ця допомога була пов'язана із забезпеченням неімущих, навчанням ремеслам, лікуванням і контролем поведінки в соціальному оточенні (Тополь, 2012, с. 213). У період пізнього Середньовіччя (XIV-XV ст.) у зв'язку з епідемією чуми в Європі відбулося зміцнення економічних і політичних позицій людей похилого віку, оскільки хвороби забрали життя переважно дітей та молоді. Так вплив і влада старих людей почали певний час зростати. Виникають перші установи закритого типу (XV ст.), спрямовані на соціальний захист, опіку літніх людей. Поступово цивілізаційний занепад Середньовіччя, розвиток медицини вплинули на втрату авторитету, престижу людей похилого віку, позбавивши їх багатьох функцій (судових, виховних, освітніх та ін.) і ролей (Робак, 2013, с. 75-76).

В Італії епоха Відродження починається раніше (XIV ст.), ніж у всій Європі (XV-XVI ст.). За свідченням Н. Рибаків, у цей час складається новий образ старості – духовно-естетичний, якому приділяють увагу у своїх творах італійські мислителі – Ф. Петрарка та М. Буонарроті. Зокрема Ф. Петрарка вперше пише про те, що старість варто поважати за щось, а не просто так, що відповідальність за збереження та цілісність національної культури покладена саме на літніх людей, що «переддень смерті незалежно від віку є старістю» (Рибаків, 2009, с. 48-49). Тобто Ф. Петрарка, розглядаючи фізичну і душевну старість, висловлює ідею необхідності «утвердження продуктивного життя до глибокої старості» (Там само, с. 48). У творчості М. Буонарроті проглядається така ж ідея: він зазначає, що «основою життя є вогонь» (Там само, 2009, с. 50), а важливою складовою старості є «істина її змісту» (Там само, 2009, с. 51). Таким чином, у цей час пропагується ідея поваги до людей похилого віку не просто за досягнення нею такого віку та набутого досвіду, як це було раніше, а за конкретну діяльність протягом усього життя і старості зокрема.

Отже, у традиційному суспільстві процес соціалізації людей похилого віку зумовлювався впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із віруваннями, традиціями та звичаями різних народів, соціально-економічними умовами існування, ставленням оточуючих до літніх людей, розвитком відносин між людьми тощо.

З переходом до індустріального суспільства (XVI – середина XX ст.) умови ставлення до літніх людей стали жорсткіші. Відбувалася поступова втрата соціальної цінності геронтологічної групи, що в певному сенсі призвело до її маргіналізації. У цей період склалося таке розуміння, що людина похилого віку – не та особа, яка все знає та вміє, а та, яка має продовжувати вчитися, розвиватися, удосконалюватися і здатна до самовиховання. Я. Коменський у праці «Загальної поради про виправлення справ людських» (XVII ст.) вперше зазначає про необхідність навчатися всім, всього та всебічно. Він акцентує на тому, що життя в старості має постійно рухатися вперед. Навчати таких людей тому, щоб «мати можливість, вміти та хотіти правильно насолоджуватися плодами повсякденного життя, правильно проводити залишок життя, правильно завершувати все своє земне життя й радісно переходити в життя вічне» (Педагогическое наследие, 1988, с. 135-136). Виокремлення «Школи старості ...» в окрему главу твору свідчить про зміну не лише ставлення до людини похилого віку в цей історичний період, а й до її можливостей, бажань і потенціалу.

Індустріалізація, що відбувалася з науково-технічним прогресом, створила умови для розвитку капіталізму, що сприяло покращенню якості життя людей, а, відповідно, і збільшенню її тривалості. Погоджуємося з Є. Холостовою, що «утилітаристський підхід наділив старців особливими заслугами – матеріальне процвітання гарантувало їм мудрість та гідність» (Холостова, 2003, с. 31). У XIX ст. під впливом промислової революції, урбанізації, скорочення сільського населення, формування класу пролетаріїв значно збільшилася кількість людей похилого віку (у 1870 р. населення Європи загалом склало 300 млн осіб). Поступово престиж старості почав руйнуватися (Там само, с. 31). Починаючи з другої половини XIX ст., відбувається обмін функціями між поколіннями в рамках сім'ї, що стало однією з найважливіших умов виживання людей похилого віку в суспільстві, у якому не було

гарантованої соціальної підтримки. Сімейна організація, родинні зв'язки, відповідні релігійні установки давали можливість людям похилого віку брати участь у посильній трудовій діяльності до глибокої старості, що забезпечувало їм авторитет і повагу (Роїк, 2018, с. 28). «Багато в чому самодостатність і незалежність похилих були пов'язані з довічним контролем над сімейною власністю, що, з одного боку, посувало момент економічної самостійності дітей, з іншого – гарантувало батькам гідну старість. Таким чином, похилі зберігали свої економічні та внутрішньосімейні позиції аж до смертної години» (Там само). Відтак, вшанування людей похилого віку засновувалося на економічних засадах, адже наявність майна, капіталу було засобом влади над членами родини, оскільки саме старша людина передавала власно здобутий капітал нащадкам після своєї смерті. Отже, в індустріальному суспільстві через збільшення тривалості життя дана вікова група втратила свої панівні позиції, що вимагало пошуку нових механізмів впливу на молодші покоління й утримання поважливого статусу. Так, капітал відігравав значну роль у збереженні значного статусу літніх людей у цей історичний період.

Ставлення суспільства в інформаційну добу до людей похилого віку суттєво змінилося. Їхня соціалізація в умовах інформаційного суспільства ускладнюється появою нового виду соціальної реальності – віртуальної, до якої вони не встигають адаптуватися, що призводить до їх ексклюзії. А. Рижанова порівнює зміни в соціалізації людей похилого віку в різних суспільствах: у традиційному – саме мудрість старців визначала перспективи розвитку соціуму; в індустріальному – творцями культури були дорослі люди, утім ставлення до людей похилого віку залишалось шанобливим і вони мали вплив на соціум; в інформаційному – пальму першості має молодь, де люди третього віку стають маргіналізованою верствою населення, яка немає суттєвого впливу на розвиток суспільства, а швидше сприймається як баласт (Рижанова, 2011, с. 128).

Отже, суспільні трансформації, зміна впливу зовнішніх факторів зумовлюють характер соціалізації людей похилого віку. З огляду на інтенсивність та оновлення умов соціалізації останніх, виникає необхідність здійснення своєчасної та дієвої підтримки цього процесу в інформаційному суспільстві відповідними фахівцями, що

потребує вивчення особливостей соціалізації для підвищення якості життя цієї вікової групи в сучасному соціумі.

6.3. Особливості соціалізації людей похилого віку в інформаційну добу

Світові тенденції інформатизації суспільства почали серйозно обговорюватися в політичному просторі більше 20 років тому. Інтенсивний науково-технічний прогрес швидко розповсюдився та набув глобального характеру. Це зумовило необхідність своєчасного реагування української внутрішньої політики на трансформації, пов'язані з цим процесом, з метою розробки й упровадження певних заходів для поліпшення умов життя людини. Крім цього, глобальність проблеми старіння населення додала викликів українському суспільству, що вплинуло на активне використання зарубіжного досвіду інформаційних відносин у різних сферах функціонування особистості, зокрема соціальній. Різні аспекти соціалізації людей похилого віку в умовах інформаційного суспільства досліджували: А. Аніщенко, Т. Коленіченко, Г. Мамикіна, А. Мокряк, О. Новікова, А. Рижанова, І. Трифонова й ін.

У 2007 році був прийнятий Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (досі залишається чинним), реалізація якого передбачала запровадження конкретних засад для сприяння соціально-економічному поступу нашої держави і розвитку суспільства в інформаційному напрямі через налагодження координації діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, приватних структур. У III розділі «Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні» (підрозділи 8, 9, 10), вищезгаданого Закону України, пенсіонери виділяються в окрему категорію людей, яким необхідно сприяти в підвищенні комп'ютерної та інформаційної грамотності, залученню до використання ІКТ для реалізації національної політики щодо створення відповідних умов для розвитку українського інформаційного суспільства. Отже, з цього закону може здатися, що роль людей похилого віку в інформаційному суспільстві значно зростає і уможлиблюється подолання вікової дискримінації. Однак, зважаючи на те, що нині (2019 рік)

ситуація суттєво не змінилася, на жаль, така інформаційна підтримка більше пов'язана з побутовою функцією: оплатити комунальні послуги, передати показники лічильників тощо, проте досі значна кількість осіб цієї вікової категорії не має таких навичок. Крім цього, зовсім не розраховано залучення людей похилого віку до ринку праці, громадянської активності, критичного аналізу інформації, безпечної поведінки на просторах Інтернету тощо. Тобто для виконання суспільно корисних функцій людям похилого віку бракує знань з використання технічних засобів комунікації. Поряд із цим постає питання здійснення інформаційної безпеки кожної особистості. Потік неконтрольованої інформації, зокрема деструктивної, спричиняє негативні наслідки соціалізації літніх людей, що, у свою чергу, потребує відповідної просвіти в цьому питанні, не обмежуючись лише виконанням побутових функцій через ІКТ. Погоджуємося з І. Чайкою, що «... серйозною перешкодою на шляху створення гармонійного і стійкого інформаційного суспільства дослідники вважають виникнення «нової нерівності», викликаної неоднаковим – глобальним і регіональним – доступом до ІКТ, інформаційним домінуванням одних країн над іншими», інформаційною нерівністю, оскільки є більш забезпечені в інформаційному плані люди й такі, які досі не мають навичок користування комп'ютером і доступу до Інтернету (Чайка, 2015, с. 216-217). Це є надзвичайно актуальним для українських представників геронтологічної групи. Оскільки нині не кожна людина похилого віку має можливість (через різні причини) оволодіти навичками комп'ютерної грамотності. А, оскільки в інформаційному суспільстві це є пріоритетним завданням для успішної адаптації в нових умовах, то підтримка соціалізації обов'язкова через створення сприятливих умов кіберсоціалізації.

Оскільки успішність соціалізації кожної особистості є виключно індивідуальною особливістю, звичайно, що певний соціальний досвід, характер протікання психічних криз, конкретні умови життя і праці загалом накладають відбиток на особистість людини похилого віку та сприяють або ускладнюють її соціальний розвиток у «новому» для неї інформаційному соціумі. Тому слід звернутися до аналізу механізмів соціалізації, що дадуть розуміння основ, на яких

варто ґрунтуватися при наданні підтримки літнім людям, та визначення засобів для її ефективної реалізації.

Погоджуємося з А. Мудриком, котрий виокремив соціально-педагогічні механізми соціалізації, у контексті яких діють психологічні, адже, чим глибше їх розуміння, тим вища вірогідність якіснішої підтримки людей похилого віку. Спочатку серед психологічних розглянемо *імпринтинг* – «фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівнях особливостей впливу на неї життєво важливих об'єктів» (Мудрик, 2011, с. 66). Учений зазначає, що цей механізм спрацьовує на різних вікових етапах. Узагалі, цей термін виник у біології і лише з часом стало відомо про його прояви в людини. Звертаючись до зарубіжних досліджень у галузі психології (Т. Лірі, Р. Уїлсон, Р. Ділтс), можемо дійти висновку, що імпринти (фіксація певної інформації в пам'яті), набуті в дитинстві, накладають відбиток на соціалізацію особистості протягом життя. Цей механізм активно працює в період сенситивності психіки: у віковій кризі, у критичних ситуаціях, що переживає людина на різних етапах життя, в періоди кардинальних змін у суспільстві. Вважаємо, що цей механізм наявний і в процесі соціалізації осіб третього віку, оскільки, по-перше, для них період виходу на пенсію є перехідним і сенситивним з психологічної точки зору; по-друге, інтенсивні зміни, що відбуваються в інформаційному суспільстві, впливають загалом на соціально-психологічний стан цієї вікової групи. Результат імпринтингу впливає на обрання людиною відповідної моделі поведінки. Для нашого дослідження цікавим є *соціальний* імпринтинг як різновид імпринтингу. В. Бушуєв зазначає, що перший зумовлюється саме соціальною взаємодією, діє на рівні підсвідомості, насамперед, з основним акцентом на чуттєво-емоційне в різних проявах протягом усього людського життя – хвилями по 24 роки (Бушуєв, 2004, с. 8-9). Тобто, те, що не було «відпрацьовано» вчасно, буде проявлятися кожні 24 роки, поки не «відпрацюється» (у нашому випадку – це, коли людині виповнилося 72 роки) або ж виникати нові імпринти. У людей похилого віку об'єктивно загострюється потреба в спілкуванні, самообслуговуванні. Інформаційне суспільство змінює уклад життя людини в позитивний бік, якщо вона має доступ до його ресурсів. Тому варто враховувати

глибинний вплив цього механізму, об'єктивні й суб'єктивні умови, тим паче «... сьогоденне суспільство, особливо по містах, влаштовано так, що реальне життя людей суперечить вимогам об'єктивних закономірностей соціального імпринтингу» (Там само, с. 38). *Екзистенційний натиск* – «вплив умов буття людини, що визначає неусвідомлюване засвоєння нею норм соціальної поведінки, непорушних у її соціумі і необхідних для виживання в ньому» (Мудрик, 2011, с.66). Це може бути пов'язано зі зміною середовища. Серед людей похилого віку виникають складнощі в адаптації до інформаційного, зокрема віртуального, середовища. Потік різноманітної інформації суттєво впливає на особистість, що може нашкодити чи сприяти вирішенню проблемних життєвих завдань. Тому від характеру інформації та її засвоєння існує пряма залежність фізичної, психічної, соціальної складових здоров'я людей похилого віку. Трапляються ситуації, коли внаслідок воєнних конфліктів відбувається вимушене переміщення чи еміграція, пов'язана, навіть, зі зміною мовного середовища. Такі люди є жертвами соціалізації, а тому потребують особливої соціальної підтримки. Наступні два механізми мають спільні ознаки. *Наслідування* – довільне чи мимовільне слідування зразкам поведінки референтних осіб і тим, що пропонують ЗМІ (Там само, с. 67). Люди третього віку є постійними споживачами, які частіше піддаються інформаційному зомбуванню, маніпуляціям через транслювання відповідної інформації на телеканалах, у друкованих засобах. Нині через ЗМІ культивується молодість, що відображається на викривленому ставленні до процесу старіння як самої людини, так і суспільства загалом. Унаслідок стихійної та часто неправдивої інформації в людей різного віку виникає страх старості, що штовхає їх до підтримки молодості здебільшого зовнішньої. Негативний імідж старіння породжує нав'язаний саме інформаційним суспільством стереотип серед усіх вікових верств населення стосовно людей похилого віку. *Ідентифікація* – емоційно-когнітивний процес засвоєння норм, цінностей, стилю поведінки референтних осіб, груп як своїх (Там само, с. 67). Так, в інформаційному суспільстві люди похилого віку, переймаючи цінності молодшого покоління, часто намагаються ідентифікувати себе з молоддю, що сприяє їх позитивній соціалізації. 18 жовтня 2018 року в м. Дніпро відбувся

перший конкурс краси серед жінок поважного віку (від 60 до 81 року), що, насамперед, свідчить про позитивне сприйняття цими жінками свого віку, бажання реалізувати себе, бути на хвилі сучасності. Такі конкурси пропагують, зазвичай, саме ЗМІ. Тому це яскравий приклад прояву наслідування молоді й позитивної ідентифікації людей похилого віку, що демонструє їх успішну соціалізацію. Усі описані механізми здійснюють несвідомий вплив на засвоєння людиною ціннісних орієнтацій, норм і моделей поведінки, установок, поглядів тощо. *Рефлексія* як механізм соціалізації – це внутрішній діалог людини, під час якого вона аналізує з різних боків норми, цінності, установки, моделі та досвід поведінки, характерні для значимих осіб. Цей механізм сприяє особистісним змінам через усвідомлення та переживання тієї реальності, в якій людина знаходиться, свого місця в ній та самої себе, формуванню нового (Там само, с. 67). Рефлексія активно працює в похилому віці більше як саморефлексія, оскільки людина частіше, ніж у будь-якому іншому віковому періоді, звертається до минулого, багато аналізує власні дії та їх наслідки, переносячи відповідні переживання в реальність. Інформаційне суспільство може вплинути як позитивно, так і негативно на цей процес. Якщо людина похилого віку має можливість та доступ використання інформаційних технологій, вміє спілкуватися через додатки типу Viber, WhatsApp, Telegram та інші, то це додає впевненості, сприяє адаптації, відкриває певні можливості, якщо ні – дезадаптація. Таким чином, психологічні механізми соціалізації мають особливості свого впливу на внутрішній стан людини похилого віку, на які слід зважати при наданні підтримки, а інформаційне суспільство може сприяти чи гальмувати такий вплив. Це об'єктивно зумовлює розгляд інших, насамперед, соціально-педагогічних механізмів соціалізації цієї вікової категорії, оскільки вони тісно пов'язані з певним середовищем їх взаємодії.

Перший механізм – *традиційний*, який проявляється в засвоєнні тих цінностей, норм поведінки, стереотипів, устоїв, що притаманні найближчому оточенню (сім'я, сусіди, друзі). Цей механізм характеризується стихійністю. Його засвоєння відбувається переважно на несвідомому рівні, а проявляється тоді, коли розуміння прийнятної поведінки вступає в протиріччя з традиціями найближчого

оточення. Також те, що було засвоєно в минулому, може проявитися в поведінці людини при зміні життєвих умов чи на наступних вікових етапах. При засвоєнні діють усі механізми, що пов'язані з несвідомим рівнем (Там само, с. 67-68). Якщо в людини похилого віку протягом життя, зокрема в дитинстві, юності, переважали позитивні імпринти, процес соціалізації відбувався більш-менш урівноважено, то традиційний механізм варто використовувати в підтримці соціалізації осіб третього віку, підсилюючи його позитивний вплив, якщо ж навпаки – то варто його мінімізувати. В інформаційному суспільстві є можливість зміни засобів, підходів до надання підтримки. *Інституційний* механізм передбачає взаємодію людини похилого віку з різними інститутами соціалізації, що зумовлює набуття відповідного соціального досвіду. Останній відображається на соціально схвалюваній поведінці чи навпаки, що в подальшому відображається на якості життя даної вікової категорії та успішності соціалізації. Тому цей механізм поєднує дії всіх психологічних механізмів (Там само, с. 68). На жаль, для людей похилого віку нерідко єдиним соціальним інститутом залишається церква. У зв'язку з переглядом власного минулого, вони саме там знаходять опору та віру в найкраще майбутнє. З розвитком інформаційного суспільства виникла можливість прояву власної активної позиції в громадській діяльності, співпраці з різними об'єднаннями, державними інституціями. Останнім часом з'явилися територіальні центри соціального обслуговування, при яких функціонують «Університет третього віку», «Клуб активного довголіття», що сприяють підтримці соціалізації цих людей. Слід зазначити, що в українському соціумі населенню досі бракує інформації щодо роботи таких центрів, організацій, хоча на просторах Інтернету все це можна знайти. Досі залишається відсоток серед людей похилого віку, дорослих і молоді, хто взагалі не знає про існування таких центрів, а тим паче про їх діяльність, про його можливості. Це свідчить про низький інтерес до проблем осіб третього віку та необхідність поширення такої інформації. *Стилізований* механізм реалізується в межах певної субкультури, а вплив останньої на соціалізацію особистості настільки значний, наскільки її носії є референтними для індивіда (Там само, с. 69-70). Нині субкультура людей похилого віку здебільшого маргіналізована, оскільки не

пристосована до інформаційного суспільства, що негативним чином відображається на соціалізації. Тут значну роль відіграють стереотипи, висунуті суспільством, з якими або погоджується людина, або ні. Залежно від того, які психологічні механізми потужніше спрацьовують, виявляється рівень успішності соціалізації, а людина, відповідно, виступає об'єктом чи суб'єктом цього процесу. Стилiзований механiзм спричиняє вiдчуженiсть цiєї геронтологiчної групи в умовах iнформацiйного суспiльства. На наш погляд, пiдтримка має спрямовуватися саме на оновлення даного механiзму з урахуванням сучасних чинникiв та викликiв. *Мiжособистiсний* механiзм функцiонує в процесi взаємодiї людини з референтними особами (Там само, с. 70). На жаль, у похилому вiцi люди частiше втрачають значимих осiб (друзiв, членiв сiмей) унаслiдок проблем зi здоров'ям, смертей, виїзду в iнший регион, за кордон, у зв'язку з виходом на пенсiю тощо. Усе це спричиняє поступове звуження кола спiлкування, що призводить у певний перiод життя до iзоляцiї вiд суспiльства. Фактично, з людиною сам на сам залишаються ЗМІ. Тому позитивнi впливи iнформацiйного суспiльства небудiвнi в пiдтримцi людей похилого вiку, що сприятимуть активiзацiї фiзичної, iнтелектуальної, громадської, творчої та iнших видiв дiяльностi для розширення соцiальних зв'язкiв i мiнiмiзацiю негативних впливiв. Таким чином, дiї соцiально-педагогiчних механiзмiв на соцiалiзацiю людини похилого вiку в iнформацiйну добу пiдтверджують небудiвнiсть здiйснення пiдтримки цього процесу, адже внаслiдок її вiдсутностi є вiрогiднiсть ще бiльшої вiдчуженостi цiєї соцiальної групи, замкненостi на власних проблемах фiзичного, психiчного, соцiально-економiчного характеру в умовах мiнливого суспiльства. Вiдтак варто сприяти прояву їх суб'єктностi, активностi, творчостi, укрiпленню мiжпоколiнних зв'язкiв та, як наслiдок, – збереженню цiлiсностi, самобутностi нацiональної культури через iнформацiйнi можливостi.

Життя в перiод сучасних кардинальних змiн на межi столiть є складним для будь-якої вiкової групи, а тим паче для лiтнiх людей, у яких вже сформована система цiнностей, вiдпрацьованi моделi поведiнки, набутий досвiд протягом попереднiх рокiв життя. У давнiх китайцiв iснувало своєрiдне прокляття: «Щоб ти жив в епоху змiн», що свiдчить про складнiсть життя в часи суспiльних перетворень.

Тому людям похилого віку, насправді, важче за інших пристосовуватися до перманентних змін, оскільки їхні життєві здобутки часто знецінюються і вважаються пережитками минулого, а їхній досвід не завжди є актуальним у зв'язку з інтенсивним науково-технічним поступом. На жаль, з боку зовнішніх інституцій на різних рівнях є доля нерозуміння необхідності подолання труднощів адаптації геронтологічної групи населення, що породжує розвиток негативного іміджу літніх людей, відповідного ставлення до них та неприйняття їх у суспільстві, що провокує виникнення стереотипів, котрі спричиняють дискримінацію і поглиблення проблеми соціалізації цих осіб. Так, механізми соціалізації, розглянуті вище, дають розуміння того, що соціально-педагогічна підтримка людей похилого віку є обов'язковою в умовах інформаційного суспільства, що дає можливість сформулювати особливості соціалізації людей третього віку в сучасних умовах для наповнення в подальшому змісту їх підтримки в інформаційному соціумі.

Дослідивши наукові здобутки вчених різних епох, можемо констатувати, що є «універсальні» особливості соціалізації, актуальні для будь-якого суспільства. Першою особливістю є *власне ставлення людини похилого віку до себе, до оточуючих, до старіння*. Л. Валла в роботі «Про істинне та хибне благо» виокремив 4 якості добродетності для досягнення особистого блага: розсудливість – проявляється в умінні передбачати вигідне для себе й уникати несприятливого: «Марна мудрість того мудреця, який не може бути корисний самому собі» (Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XVI – XVII вв.), 1999, с. 60); помірність – слід утримуватися від якоїсь однієї радості, щоб насолоджуватися багатьма іншими; справедливість – здобути прихильність людей до себе й отримати вигоду; скромність – завоювати авторитет та прихильність людей тим, щоб не мати безглуздості в жестах, одязі, ході, голосі, обличчі. Таким чином, автор пропонує жити так, щоб уміти радіти корисності іншим людям та намагатися, щоб вони любили тебе, оскільки бути корисним іншому передбачає і користь собі (Там само, с. 60, 62). Дійсно, фізичне, психічне, соціальне самопочуття літньої людини не в останню чергу залежить від її ставлення до себе, уміння приймати себе

такою, якою вона є незалежно від віку, теж саме стосується оточуючих людей, ситуацій і явищ, зокрема й процесу старіння. Існує думка, з якою ми погоджуємося, що «старі люди інколи стають ейджистами по відношенню до власної вікової групи» (Психология старости и старения, 2003, с. 362). Справді, часто люди сприймають собі подібних негативно: критикують, заздять, зверхньо поводяться, намагаються створити собі імідж сучасної моложавої особи в порівнянні з такими ж однолітками. Це звичайно накладає відбиток на характер соціалізації та подальше життя особистості. На наш погляд, саме ставлення осіб третього віку до дітей, молоді (для яких вони в сенситивний період є прикладом) зумовлює відповідну зворотну віддачу. Так, проведене дослідження 20-річної давнини показало такі результати: ставлення людей похилого віку до молоді здебільшого негативне, зумовлене нерозумінням, стереотипами, претензіями, негативними характеристиками (недисциплінованість, низька працьовитість, егоїзм, нечесність, непорядність, нехтування думкою та досвідом старших тощо) (Там само, с. 357-358). Це може бути однією з основних причин, але не єдиною, негативного ставлення молоді до літніх людей – «що посієш – те і пожнеш». Якщо існує неприйняття людьми похилого віку молодих, то останні «зчитують» таке ставлення до себе та несвідомо формуються відповідні моделі поведінки, ставлення, що спричиняє руйнування міжпоколінних зв'язків, загострення конфліктів і відособлення субкультури молоді від субкультури людей третього віку. Наслідком стає прірва між поколіннями, що порушує спадкоємність культурних традицій, передачу соціокультурного досвіду. Для зміни вкоріненого негативного іміджу людей похилого віку з боку суспільства, варто їм власним прикладом доводити зворотне: проявляти активність, позитивне налаштування, оптимізм тощо, а за це неможливо не поважати. Праві були італійські мислителі епохи Відродження щодо відповідальності літніх людей за збереження національної культури, адже це неможливо без налагодженої конструктивної взаємодії поколінь. Отже, позитивне ставлення осіб третього віку до себе та до інших, здатність приймати власну старість не як завершення життя, а вміння відкривати нові обрії для самореалізації, проявляти соціальну активність,

налагоджувати конструктивне спілкування з оточуючими та інше, що дає підстави для успішної соціалізації в інформаційному суспільстві.

Другою особливістю є те, що *характер соціалізації людей у похилому віці залежить від способу життя в молодості*. У різні історичні часи вчені підкреслювали необхідність підготовки підростаючого покоління через виховання до майбутнього – старості, що обов'язково вплине на останній період життя людини. Цицерон свого часу зазначав, що занепад сил у старості зумовлений вадами молодості, а вправління та стриманість сприяють збереженню ресурсу в старості (Цицерон М., 1974, с. 14, 16). Підтвердження таким роздумам знаходимо й у сучасних наукових дослідженнях Е. Еріксона, О. Козлова, О. Якимової, які стверджують, що старість залежить від усього попереднього життя, тому і є індивідуальною. З цим складно не погодитися, адже закладене в юні роки з віком не зникає, а укорінюється. Тому все набуте в період молодості відіграє важливу роль у пізньому віці, а тим паче в новому інформаційному просторі. Найважливішим досвідом молодості, що сприяє успішній соціалізації людей похилого віку в «суспільстві знань», на наше переконання, є сформованість соціальних цінностей, соціальних якостей, позитивних норм поведінки, а також уміння навчатися, що відіграє ключову роль для пристосування та побудови їх повноцінного якісного життя в соціумі перманентних трансформацій.

Набутий досвід протягом прожитих років залежить від багатьох як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Тому третьою особливістю *соціалізації людей похилого віку є ставлення великих і малих соціальних груп, інституцій до цієї вікової категорії осіб*. У філогенезі яскраво виражена нестабільна динаміка ставлень до людей третього віку: від знищення їх з метою виживання інших членів общини до надання необмежених повноважень. Саме зовнішнє ставлення і впливає на характер соціалізації цієї вікової групи. Якщо раніше воно формувалося в процесі виховання молодших, то в умовах інформаційного суспільства провідними стали засоби масової комунікації, політика яких передбачає самостійне регулювання подачі змісту інформації, наприклад, висвітлювання позитивного чи негативного процесу старіння людини, її іміджу, образу. Філософ-гуманіст Л. Альберті закликав

молодих людей бути уважними та шанобливими до людей похилого віку, слухатися їх і цінувати. При цьому акцентував увагу на тому, що бездіяльність та недбальство старших породжує непослух та непокору дітей (Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XVI – XVII вв.), 1999, с. 145, 165). Це свідчить про взаємозумовленість стосунків похилих людей і молодих, що потребує відповідної роботи і з першими, і з другими. М. Греллер, у свою чергу, стверджує, що зміни у свідомості літніх людей зумовлюються діями саме їхнього оточення. Так, у культурі формуються оціночні уявлення, якою має бути людина та її поведінка на різних вікових етапах свого розвитку, зокрема в похилому віці (Психология старости и старения, 2003, с. 259), зароджуються й укорінюються суспільні стереотипи стосовно старості та людей третього віку, проявляється зневага до останніх, нерідкими є прояви ейджизму та як наслідок – маргіналізація і соціальна ексклюзія геронтологічної групи населення. Ставлення держави, суспільства, ЗМІ, представників різноманітних закладів та організацій, колег, сусідів, груп однолітків, родини в інформаційному суспільстві має своє специфічне значення. Якщо держава лише частково виконує свої зобов'язання, якщо суспільство негативно ставиться до цієї вікової категорії через створені стереотипи, якщо ЗМІ пропагують культ молодості та зневажають старість, якщо представники закладів соціального захисту, обслуговуючої сфери не створюють сприятливих умов для надання необхідних якісних послуг, то люди похилого віку переживають зневажливе ставлення до себе з боку різних соціальних груп, що поглиблює проблему їх дезадаптації в інформаційному соціумі.

Четвертою особливістю соціалізації *людей похилого віку є прагнення до адаптації та самореалізації*. Значна кількість сучасних дослідників звертається до розгляду соціальної адаптації осіб третього віку в сучасних умовах: Т. Коленіченко, Ж. Малахова, А. Мокряк, О. Новікова, А. Рижанова, Л. Тіхонова, В. Штанько й ін. Так, А. Рижанова, опираючись на дослідження В. Фролькіса, акцентує увагу на тому, що варто керувати старінням, а це залежить від уміння пригнічувати поступовий процес зниження адаптації та стимулювати мобілізацію необхідних механізмів для успішного пристосування до нових умов (Рижанова, 2011, с. 132).

Ж. Малахова, у свою чергу, зауважує, що благополучна адаптація людини похилого віку залежить від її позитивного настрою, запланованих дій, розуміння подальших перспектив, а також підтримки родини і повсякденної творчої діяльності (Малахова, 2010, с. 74). Грунтовне вивчення соціальної адаптації людей похилого віку до умов інформаційного суспільства, здійснене О. Новіковою, доводить, що це «активний творчий процес оновлення їх соціального досвіду здобутками культури інформаційного суспільства для пристосування до нього» (Новікова, 2015, с. 9). В авторефераті Т. Коленіченко знаходимо лише фактори та механізми соціальної адаптації людей похилого віку до нового середовища, а чітко окреслених та обґрунтованих особливостей, на жаль, немає. Л. Тіхонова, В. Штанько розглядають чотири типи соціальної адаптації особистості в інформаційному суспільстві, що, на наш погляд, стосується і людей похилого віку: неуспішний, успішно-пасивний, успішно-активний і вірогіднісно-комбінований. Для перших двох видів характерною є пасивність особистості або низька особистісна активність; для третього – висока активність, що є двигуном засвоєння нового (цінностей, норм, правил), властиві соціально спрямована активна поведінка, самостійність та відповідальність, комунікабельність та емоційна стійкість; для четвертого – особистість здатна оцінювати вимоги соціального середовища, власний потенціал, деструктивні впливи тощо («Проблеми адаптації особистості в умовах становлення інформаційного суспільства», 2013, с. 52-53). Можемо підсумувати, що підтримка та підвищення адаптаційного ресурсу людей похилого віку може сприяти їх самореалізації в умовах інтенсивних змін соціуму. У трактаті «Про виховання дітей і про їх гідні звичаї» М. Веджо зазначає, що інтелект і розум неможливо ані знищити, ані зруйнувати, тому з плином часу все зменшується, а знання та розсудливість у старості примножується (Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XVI – XVII вв.), 1999, с. 222). Отже, соціалізація людей похилого віку відрізняється від соціалізації інших вікових категорій. Її специфіка дає розуміння того, що необхідно комплексно впливати не лише на самих людей похилого віку, а й на зовнішнє середовище, яке часто породжує дискримінацію та поширює негативне ставлення до них. На наш

погляд, застосування мистецтва як ефективного засобу соціалізації сприятиме позитивному впливу на всі складові цього процесу.

6.4. Роль мистецтва в соціалізації людей похилого віку в інформаційному суспільстві

Для забезпечення умов сприятливої соціалізації людей похилого віку в інформаційному суспільстві, на наш погляд, варто здійснювати соціально-педагогічну підтримку, застосовуючи мистецтво, оскільки воно надає можливості для здійснення нереалізованих потреб, досягнення емоційної стійкості, позбавлення негативних психічних станів, активізацію творчої діяльності, розширення кола соціальних зв'язків у сучасних умовах та багато іншого. Розуміння ролі мистецтва в житті людини й суспільства, його впливу активно досліджували філософи, соціологи, психологи, педагоги, соціальні педагоги: Т. Адорно, Л. Алієва, Р. Арнхейм, О. Беженарь, Л. Виготський, М. Дроздова, Ж. Дювіньо, Ж. Дюран, Н. Єрмак, І. Зверева, Л. Коваль, М. Маніковська, З. Морен, В. Семенов, О. Семашко, Л. Столович, С. Флегонтова, Ю. Фохт-Бабушкін, Н. Хамітов, О. Хендрик, С. Хлебик, Н. Хренов та ін.

Вивчаючи соціально-психологічний аспект впливу мистецтва, С. Флегонтова відзначає його соціалізаційний потенціал: «... об'єднуючи людей, мистецтво постійно розширює, збагачує суспільну свідомість, пристосовуючи цю свідомість до складного процесу суспільного життя, що постійно розвивається» (Флегонтова, 1975, с. 87). Це має не останнє значення, оскільки проблеми маргіналізації літніх людей та їх вимушеної соціальної ізоляції досі залишаються актуальними і потребують вирішення. Аргументи мистецтва бувають достатньо переконливими, оскільки воно долучає індивіда до соціальних норм через насолоду, що сприяє інтенсивнішій соціалізації та комунікації (Там само, с. 82). Також мистецтво має потенціал внутрішнього збагачення, оскільки «спілкування з мистецтвом ґрунтується на активізації емоцій, думок, світосприйнятті людини, викликає асоціації, що мали місце в її особистому житті, почуття та переживання, які вона відчувала в минулому. ... збагачує особистість соціально-культурними знаннями ... формує емоційний досвід людини» (Там само, с. 278-279). Отже, мистецтво здатне

навіювати бажання до життя, самовдосконалення, пробуджувати чуйність та саморефлексію, що свідчить про його позитивний вплив на соціальний розвиток людини похилого віку та її життя, а його використання необхідне для здійснення ефективної підтримки соціалізації людей похилого віку в інформаційному суспільстві.

Мистецтво зберігає культуру, традиції різних часів і народів та пробуджує пізнання особистості. Мистецтво змінюється внаслідок трансформацій, притаманних українському суспільству, в процесі інформатизації та глобалізації. Відбувається взаємопроникнення одних видів мистецтв в інші, що сприяє виникненню нових. Люди третього віку, які звертаються до мистецтва в повсякденному житті та намагаються розібратися в сучасних тенденціях мистецтва, легше адаптуються до суспільних змін, проявляють активну позицію. Через мистецтво здійснюється задоволення соціально значущих потреб людей похилого віку: позбавлення самотності, розширення світогляду, кола спілкування, самовираження, самореалізація, з'являється відчуття своєї значущості, корисності, можливість проявити творчі здібності, таланти тощо.

Недооцінювання громадськістю ролі мистецтва в житті людини похилого віку призводить до мінімального його застосування в умовах інформаційного суспільства. Наприклад, підтвердженням актуальності та необхідності здійснення соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку в умовах інформаційного соціуму стає схвалення Кабінетом Міністрів України «Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» (від 11 січня 2018 р. № 10-р) (далі – Стратегія), а також розпорядження «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» (від 26 вересня 2018 р. № 688-р) (далі – План заходів) . Проаналізувавши ці документи, можемо зробити висновок, що мистецтво пропонується використовувати лише в рамках культурних заходів (благодійних вистав, концертів, мистецьких виставок). Запропонований перелік заходів є цікавим, однак бракує застосування мистецтва як доступного й ефективного засобу підтримки соціалізації людей похилого віку.

Науковою спільнотою доведено, що мистецтво впливає на емоційно-вольову сферу людини, на фізіологічні процеси. Це свідчить про можливість покращення стану здоров'я (психічного, фізичного, соціального) людей похилого віку, спонуканню їх до пізнання нового, підтримки активної життєвої позиції, сприятливого соціального самопочуття, здійснення ними суспільно корисної діяльності й інше.

Грунтовно показує вплив мистецтва на потенціал особистості та її діяльність Ю. Фохт-Бабушкін, умовно виділяючи чотири види: пізнавальний потенціал відповідає за націленість та активність людини в здобутті знань; творчий – за прояв та реалізацію творчого підходу до життя; комунікативний – за тип спілкування та активність його здійснення з оточуючими; ціннісно-орієнтаційний – за активність у ствердженні ідейно-моральних установок. Для здійснення такої діяльності людина має володіти психічними властивостями, зокрема здатністю до творення, до пізнання, до оцінки та спілкування. Це особистісні потенціали людини, що складають її духовний світ (Фохт-Бабушкін, 1982, с. 20, 22). Отже, це є черговим доказом того, що мистецтво здатне комплексно впливати на всі сфери життя людини похилого віку, незважаючи на зовнішні умови.

Інформаційне суспільство нині дає можливість бути долученим до мистецтва, адже існують віртуальні музеї, відкрита інформація про проведення мистецьких конкурсів, фестивалів і інших заходів, до яких можна приєднатися в якості учасника чи волонтера. Також через Інтернет можна навчитися гри на музичних інструментах, декоративно-прикладним видам мистецтва минулого та сучасності тощо. Отже, інформаційне суспільство відкриває набагато більше можливостей для людей похилого віку у світі мистецтва. Головним завданням залишається інтеграція цієї вікової категорії до такого суспільства через доступність зовнішніх умов та прийняття літніх людей як активних суб'єктів соціальних перетворень. Отже, на часі здійснення соціально-педагогічної підтримки людей третього віку в умовах інформаційного соціуму засобами мистецтва, що в основі матиме комплексний підхід.

Узагальнюючи вищезазначене, маємо зробити висновок. Соціалізація особистості – складний і багатогранний процес, що здійснюється під впливом соціокультурних чинників, а тому є досить динамічним. Соціалізація людей похилого віку в різні історичні часи мала суттєві відмінності. Їхні ролі, функції, статусність, адаптаційні можливості змінювалися протягом багатьох століть: від знищення до звеличення, що впливало як на їх власний соціальний розвиток, так і на розвиток великих і малих соціальних груп. Соціальний стан геронтологічної групи відображався на формуванні укладу суспільного життя, релігії, політики, виховання молодших тощо. Якщо в умовах традиційного соціуму існував культ мудрості, для якого характерним була повага до досвіду й знань людей похилого віку, що передавалися наступним поколінням та сприяли позитивній соціалізації і перших, і других, то, починаючи з індустріального, домінують представники другого віку (дорослі). Так перехід від традиційного суспільства до індустріального ознаменувався і зміною ставлення до похилих людей. Повага до старості, що була заслугою за первісних часів, в кінці Середньовіччя вимагала не просто дожити дієздатною до цих років, а треба заробити цю повагу своєю діяльністю, продуктивністю та життєтворчістю. Розвиток інформаційного соціуму ознаменувався зміною першості дорослих на культ молодості, де прогресивна молодь стала генератором нових знань та інноваційних технологій, а життя людей похилого віку зазнало значних перетворень, що здебільшого негативно вплинуло на їхню соціалізацію. Відсутність можливостей придбання необхідних пристроїв (комп'ютер, ноутбук, планшет, смартфони тощо) та оволодіння ними, що відкривають перспективи для інтеграції людей третього віку в інформаційне суспільство, викликало суттєві бар'єри на шляху соціалізації та, як наслідок, швидкої маргіналізації геронтологічної групи. Це зумовило розгляд та обґрунтування психологічних та соціально-педагогічних механізмів соціалізації людей похилого віку, а поряд із цим і визначення особливостей цього процесу в даний віковий період: 1) власне ставлення людини похилого віку до себе, до оточуючих, до старіння; 2) характер соціалізації людей у похилому віці залежить від способу життя в молодості; 3) ставлення великих і малих соціальних груп,

інституцій до людей похилого віку; 4) прагнення людей похилого віку до адаптації та самореалізації. Ці особливості свідчать про необхідність здійснення комплексної соціально-педагогічної підтримки засобами, що мають консолідуєчий та інтеграційний ефект в умовах інтенсивних суспільних трансформацій. Мистецтво є тим засобом соціально-педагогічної підтримки, за допомогою якого можна врахувати всі механізми й особливості соціалізації людей похилого віку в сучасних умовах. Воно активізує весь внутрішній потенціал особистості, сприяє подоланню негативних переживань через вияв власної творчості, розширенню соціальних зв'язків (оскільки відбувається їх звуження природним шляхом), є засобом пізнання й адаптації, дає можливість програвання невідомих у реальному житті соціальних ролей, збагачення соціального досвіду та багато іншого. Отже, визначені нами особливості соціалізації осіб третього віку, доведений ефективний вплив мистецтва на цей процес є основою для наповнення змісту соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку в інформаційному суспільстві з метою поліпшення умов їх успішної адаптації, інтеграції та індивідуалізації.

Кандидат педагогічних наук, доцент Ю. ЛИСЕНКО

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. *Возрастная психология: учеб. пос. для студентов вузов*. 5-е изд. Москва: Академический Проект: Альма Матер, 2005. 702 с.
2. Ангелова А. Концепція старості, довголіття та безсмертя у міфології синто. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. С. 4–9.
3. Бушуев В. Социальный импринтинг URL: http://spbgau.ru/files/nid/1620/socialnyy_imprinting.pdf
4. Все про соціальну роботу : навчальний енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. д.с.н., проф. В.М. Пічі. Вид. 3-є, випр.,перероб. та доп. Львів: Новий Світ – 2000, 2014. 618 с.
5. Клименюк Н. Відношення до старості в різних культурних традиціях: історичний аспект. *Наукові праці*. 2010. Том 123. Випуск 110. С. 53–58.
6. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с. – (Б-ка учителя).
7. Лисенко Ю. Соціально-педагогічна профілактика насильства стосовно людей похилого віку в інформаційному суспільстві. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 8(72). С. 279–289. DOI 10.24139/2312-5993/2017.08/279-289
8. Лук'янова Л., Аніщенко О. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / Авт.-упор. Лук'янова Л., Аніщенко О. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. 108 с.
9. Малахова, Ж. (2010). Соціальна геронтологія: курс лекцій для студентів вищих навч. закл. Запоріжжя: КПУ, 180.
10. Мудрик А. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 3-е изд., испр. и доп. Москва: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2011. 736 с. URL: http://instrao.ru/images/E_library_Novikovoi/Books/%D0%9C%D1%83%D0%B4%D1%

[80%D0%B8%D0%BA_%D0%90.%D0%92.%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0.pdf](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-92-%A1-BE-D1-86-B8-D0-B0-BB-D0-B8-D0-B7-D0-B0-D1-86-B8-D1-8F-D1-87-D0-B5-D0-BB-D0-BE-D0-B2-D0-B5-D0-BA-D0-B0.pdf)

11. Новікова, О. (2015). Соціально-педагогічна адаптація людей похилого віку до умов інформаційного суспільства. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 20.

12. Проблеми адаптації особистості в умовах становлення інформаційного суспільства: монографія / В.І. Штанько, Л.А. Тіхонова та ін. Харків: ООО «Компанія СМІТ», 2013. 172 с.

13. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 688-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2018-%D1%80> (дата звернення: 04.12.2018).

14. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

15. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>

16. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 р. № 10-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-z-pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolittya-naselennya-na-period-do-2022-roku> (дата звернення: 04.12.2018).

17. Психология старости и старения: Хрестоматия: учеб. пос. для студентов психол. фак. высш. учеб. заведений / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. Москва: Издательский центр «Академия», 2003. 416.

18. Робак В. Соціально-геронтологічні аспекти сприйняття старості в епоху Середньовіччя. *Наукові записки*. Серія: Педагогіка. 2013. № 1. С. 72–77.

19. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2018 року. Статистичний збірник. Київ, 2018. – 345 с. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_gpnu2018.pdf
20. Роик В. *Социальная защита отдельных категорий граждан. Качество жизни пожилого населения: учебное пособие для СПО*. Москва: Юрайт, 2018. 400 с.
21. Рыбакова Н. О духовно-эстетическом образе старости. Известия Саратовского университета. 2009. Т. 9. Сер. Философия. Психология. Педагогика. Вып. 3. С. 47-52.
22. Рижанова А. Люди похилого віку в інформаційному суспільстві: соціально-педагогічний підхід. *Педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 40(2). С. 128–137.
23. Титов Д. *Социальная геронтология: учеб. пособие*. Томск: Томский филиал Академии права и управления ФСИН России, 2006. 106 с.
24. Тополь О. *Старість у контексті соціальної роботи: монографія*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 308 с.
25. Тюльпа Т.М. Історія становлення та розвитку соціальної допомоги: навч.-метод. посіб. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – 92 с.
26. Флегонтова С. *Социальная психология и искусство: учеб. пос.* Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1975. 92 с.
27. Фохт-Бабушкин Ю. *Искусство и духовный мир человека (об особенностях воздействия искусства на личность)*. Москва: Знание, 1982. 112 с.
28. Холостова Е. *Социальная работа с пожилыми людьми: учеб. пос.* 3-е изд. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. 296 с.
29. *Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / сост. и автор вв. статей А.И. Пискунов*. 2-е изд., перераб. Москва: Просвещение, 1981. 528 с.
30. Цицерон М. *О старости. О дружбе. Об обязанностях / сост. В.О. Горенштейн, М.Е. Грабарь-Пассек, С.Л. Утченко*. Москва: Наука, 1974. 249 с.
31. Чайка І. Інформаційна єдність світової спільноти: теоретико-методологічний аналіз: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2015. 448 с.

